

М. А. Фоломєєв

ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ ЯК ДІЙОВІ СИЛИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

У статті проводиться демаркація концептів «суб'єкт політики», «політичний актор», «агент політичних відносин», що застосовуються для позначення сил, що діють в політичному процесі. Здійснюється спроба концептуалізації категорії «політичний актор», маючи на увазі уособлених учасників політичного життя.

Ключові слова: суб'єкт політики, політичний актор, агент політичних відносин, політичний процес.

В статье проводится демаркация концептов «субъект политики», «политический актер», «агент политических отношений», применяемых для обозначения сил, действующих в политическом процессе. Осуществляется попытка концептуализации категории «политический актер», в рамках которой имеются в виду обособленные участники политической жизни.

Ключевые слова: субъект политики, политический актер, агент политических отношений, политический процесс.

The article demarcation of concepts «subject policy», «political actor», «agent of political relations», used to describe the forces acting in the political process. Attempting to conceptualizing the category of «political actor», referring to the separate participants in the political life.

Keywords: political actors, political actor, an agent of political relations, the political process.

Вивчення різноманітних дієвих сил політичних відносин, взаємодія яких, за визначенням, є політичним процесом – одна з магістральних тем в пострадянській політології. Саме в такому, «суб'єктному» ракурсі досліджують різноманітні політичні процеси багато українських (В.М. Бебик, А.К. Волинський, М.П. Гетьманчук, А.Д. Пахарєв, І.О. Поліщук та ін.) і російських (О.В. Глухова, А.О. Дягтярьов, М.В. Ільїн, О.Ю. Мелешкіна та ін.) політологів. Разом з тим, симптоматично, що «дійові особи» політики позначаються різними концептами – «суб'єкт політики», «політичний актор чи агент» тощо. Зазвичай, ці концепти використовують як синоніми, а, подекуди, їх використання має змістовно неупорядкований характер.

Отже, метою статті є проведення демаркації концептів «суб'єкт політики» та «політичний актор чи агент» у позначенні «дійових осіб» політики, а також вирішення проблеми концептуалізації категорії «політичний актор», маючи на увазі уособлених учасників політичного процесу.

Використання, на перший погляд, синонімічних концептів обумовлено, в першу чергу, концептуальними, і, частково, лінгвістичними особливостями. Цей висновок базується на результатах формального аналізу вживання даних термінів у науковій і, що більш показово, в навчальній літературі, в англо-американській традиції політичних наук, з одного боку, і українській та російській політології, з іншого.

Для ілюстрації ситуації із використанням концептів «суб'єкт політики», «політичний актор чи агент» в англо-американській та пострадянській політичній теорії проведемо наступний експеримент. Порівнюючи англійський оригінал відомого твору американського політолога Френсіса Фукуями «Кінець історії чи остання людина» («The End Of History and the Last Man» [13]) з його російським перекладом [10], ми подивимося на використання термінів у різних наукових традиціях. До прикладу, в англійському оригіналі сім разів використовується категорія actors: social actors (в російському перекладі – «соціальні дійові особи» або «дійові обличчя суспільства»), major actors (відповідно, «усі основні сторони»), actor on the political scene (відповідно, «актор, що діє на політичній сцені»). У всіх випадках мається на увазі уособлені політичні ігроки, дійові особи, інтегровані до різноманітних політичних процесів. Не менш розповсюдженим терміном в англійському тексті є категорія agents, яка, утім, використовується переважно у словосполученні moral agents (у восьми з тринадцяти випадків), що перекладається в російському тексті, переважно, як «моральна істота» або моральність дійових сил. Разом з тим, двічі категорія agents в англійському тексті вживається в політичному контексті як рушійна сила політичних змін: в першому випадку – в розумінні китайських лідерів як рушійної сили модернізації Китаю (agent of China's modernization and reform), у другому випадку – в розумінні протестантизму як рушійної сили процесу секуляризації (agent for this secularization). Категорія «суб'єкт» (subject) в англійському тексті зустрічається в 38 випадках, однак, в переважній

більшості, в розумінні тематики дослідження, предмета, на який спрямована діяльність, і лише одного разу – як дійова сила в політиці, але в дослівному перекладі на англійську мову цитати російського вченого Олександра Кожина, у бінарній опозиції «суб'єкт – об'єкт». З іншого боку, в російськомовному перекладі категорія «політичний актор» не застосовується, навіть у випадках використання категорії «actors» в англійському оригіналі. Здійснюється заміна близькими за значеннями словосполученнями: в тексті використовуються концепти «суб'єкт політики», «дійові особи», «сторони взаємодії», «основні рушійні сили» тощо.

Ще більш очевидним є подібний аналіз стосовно класичної праці відомого американського політолога Самюеля Хантингтона «Політичний порядок в суспільствах, що змінюються» («Political Order in Changing Societies»). У всіх випадках використання в англійському тексті категорії «political actors» в російськомовному перекладі припонується аналог «учасники політичного життя (ігри)», тоді як стосовно категорії «agents» – зазвичай «агенти впливу» [11, 14].

Для підтвердження наведених даних нами було проведено порівняння англо-американських та українських підручників з політичної науки і політології з метою виявлення категоріального апарату, що використовується для позначення «дійових осіб» політики. Були проаналізовані п'ять англо-американських підручників 2002-2012 років видання і дев'ять українських підручників 2002-2011 років видання [див. додаток 1]. Згідно з отриманими даними, ми маємо можливість стверджувати, що в англо-американській навчальній літературі з політичних наук у відношенні дійових осіб політики застосовується концепт «політичний актор» (political actor) та «агент/контрагент політичних відносин» (agents), тоді як в українській навчальній політологічній літературі – «суб'єкт політики», і, лише в окремих підручниках, наприклад, Ф.М. Кирилюка [3], П.П. Шляхтуна [9], Ю.М. Юрія [8], лише згадується можливість альтернативного іменування дійових осіб політики політичними акторами, з посиланням на англо-американську дослідницьку традицію. І це не дивлячись на те, що в пострадянській політології, разом з іншими термінами західної політичної науки (замість політичної організації суспільства – політична система, замість політичного розвитку – політичний процес та ін.), починаючи з 1991 року, приходять категорія «політичний актор». Першовідкривачами в цьому напрямку стали російські політологи М.В. Льїн і Б.І. Коваль, які ввели цей термін у науковий обіг на пострадянському просторі [8, с.152-153] та редакція російського журналу «Поліс (Політичні дослідження)» Російської академії наук, яка в редакційній статті віднесла концепт «політичний актор» до числа 26 основних понять політичного аналізу [1].

Деякі вітчизняні політологи, наприклад, О.Ю. Мелешкіна, Н.В. Кононенко та ін. використовують категорії «суб'єкт політики» та «політичний актор» як синоніми в позначенні дійових осіб політики. Інші вчені, такі як М.В. Льїн, Б.І. Коваль, А.О. Дегтярьов, Ф.М. Кирилюк, Ю.М. Юрій та ін., проводять концептуальну демаркацію даних термінів.

Так, російський політолог О.Ю. Мелешкіна ставить знак рівності між категоріями «політичний актор» та «суб'єкт політики»: вона вважає, що «політична діяльність створюється діяльністю людей, груп та інститутів (іншими словами – суб'єктів чи акторів), пов'язаних з реалізацією владних інтересів та досягненням мети [6, с.5]. Український політолог Н.В. Кононенко у своїй статті «Політичний клас Російської Федерації: специфіка та основні етапи розвитку», в контексті розгляду етапів формування пострадянського політичного класу Росії спочатку пише про виникнення нових політичних акторів, після чого, далі по тексту, називає їх невдалими провайдерами (суб'єктами) постіндустріальної модернізації [5, с.128]. Крім того, підсумки аналізу змісту одного з українських журналів з політичних наук «Політичний менеджмент: Український політологічний журнал» за час його існування, з 2003 по 2012 рік (54 випуска) свідчить, що низка українських вчених-політологів та політичних експертів (наприклад, Бебик В.М., Кривошеїн В.В., Кононенко Н.В., Петров О.Б., Поліщук І.О., Ржевська Н.Ф. та ін.) використовують у назвах 13 статей категорію «суб'єкт» стосовно різних дійових осіб політики та політичних ситуацій [див. додаток 2]. При цьому, в журналі немає жодної назви з використанням категорії «політичний актор».

Змістовний аналіз розбіжностей стосовно категорій «суб'єкт політики» та «політичний актор» має два виміри – лінгвістичний та концептуальний. Російські політологи М.В. Льїн та Б.І. Коваль, що стали для пострадянського простору новаторами у використанні терміну «політичний актор», пояснюють концептуальні причини, з яких в англо-американській дослідницькій традиції ця категорія є більш універсальною при позначенні дійових осіб політики, ніж категорія «суб'єктів політики». Лінгвістично, в англійському політичному дискурсі одним із значень слова суб'єкт (subject) є «підданий». «Суб'єкт-підданий» є лише одним з типів дійових осіб, а підданство – лише одна з ролей. Вони посилаються на класичну класифікацію «політичних індивідів» Гебріеля Алмонда, в основі якої знаходиться ступінь свідомості участі акторів у

- 1) повністю несвідома, «стихийна участь» в політиці, т. зв. політичний актор парохіального типу (англ. Parochial, від давньо-грецького «пара» (близько) і «ойкос» (будинок, господарство);
- 2) участь напівсвідома, тобто з розумінням сенсу ролей при безумовному підпорядкуванні їм як чомусь незаперечному, т.з. політичний актор – підданий;
- 3) цілком свідома участь, утвердження своїх осмислених інтересів і цінностей, т. зв. політичний актор партиципаторного типу (від англ. participate – брати участь) [4, с.153].

На їхню думку, необхідно відмовлятися від суб'єкт-об'єктної парадигми у вивченні політичної реальності, характерної для пострадянської політології, використовуючи сучасний категоріальний апарат англо-американської політичної науки, як то «політична система», «політичний процес». До цієї низки категорій належить і термін «політичний актор». Навпаки, в російській і українській політології, куди на початку 1990-х років приходять багато теоретичних новацій із західної політичної думки, більш універсальною є категорія «суб'єкта», вживана у всіх соціогуманітарних науках. Не дивно, що в підручниках та наукових дослідженнях вітчизняних вчених більш поширеною, за традицією, є саме ця категорія. Саме в цьому контексті український політолог, автор підручника з політології Ю.М. Юрій звертає увагу на те, що в політології для позначення суб'єкта політики використовується й категорія актора, яка, втім, має відтінок театральності, характеризує учасників політичного життя як носіїв певної ролі (функції) [8]. Більш предметно розрізняє суб'єкта та актора український політолог Б. Кухта, для якої політичний актор – це не просто суб'єкт конкретного політичного процесу, а діяч (від лат. *astor* – діяч), який «прагне максимізувати власну вигоду і, одночасно, мінімізувати власні зусилля, ресурси, необхідні для досягнення мети». При цьому «кожен політичний актор намагається досягти бажаних цілей шляхом використання новітньої інформації із залученням мінімальних, але достатніх ресурсів (витрат)» [7, с.342-343].

Очевидно, що в політичній науці існує безліч визначень категорії «політичний актор». Зокрема, Самюель Хантингтон розуміє під політичним актором учасника політичного життя, до яких він відносить, перш за все, різноманітні соціальні сили (*social forces*), такі, як бюрократія (*bureaucrats*), інтелектуали (*intellectuals*), підприємці (*businessmen*) тощо [14, р.39]. Для Хантингтона існує істотна різниця між політичним актором, який є уособленою соціальною силою (оскільки політика – сфера взаємодії людей та соціальних груп) та політичним інститутом, що є механізмом розв'язання політичних конфліктів політичних акторів [14, р.9-11]. Так само, американський політолог Лестер Ембре вважає, що політичний актор – це той, хто міркує і приймає рішення, пов'язані з політичною сферою. Ембре вважає потенційними політичними акторами всіх громадян, бо в умовах демократії політична відповідальність покладається на кожного громадянина [12, р.19].

Італійський політолог Ернесто Скріпанті в своїй роботі «Основні інститути капіталізму» (2001) оцінює діючі сили в політичному житті капіталістичного суспільства, вдаючись у своєму розумінні ситуації до категорії актора. За визначенням Ернесто Скріпанті, політичні актори – це окремі особи або групи осіб, які присвячують себе завоюванню політичної влади. Скріпанті розділяє акторів на політичних і соціальних. На його думку, сукупність політичних акторів, тобто тих акторів, які досягли успіху в завоюванні політичної влади, а, отже, мають право видавати і вводити закони та урядові заходи, тобто накладати обмеження на дії соціальних акторів, є політичним класом [15, р.121].

У вітчизняній політології політичного актора визначають як особу або суспільну групу, які впливають на процес прийняття і здійснення рішень в даній політичній системі [1]. Також політичний актор розглядається як «суб'єкт політичного процесу, дії якого безпосередньо викликають або побічно спричиняють зміни в базових інститутах суспільства (незалежно від осмислення цього самими суб'єктами), який має ресурси і здатний формулювати свої інтереси і будувати на їх основі стратегії політичних дій» [2, с.19-20].

Отже, у вітчизняній політології категорія «суб'єкт політики» є найбільш універсальною, на відміну від англо-американської дослідницької традиції, де категорія *subject* позначає лише один з можливих типів учасників політичного життя – підданого. У вітчизняній науковій традиції суб'єктом політичного процесу вважається й індивід (наприклад, політичний чи громадський лідер, виборець, громадян тощо), й різні соціальні спільноти (класи, нації, етнічні та конфесійні спільноти, професійні груп тощо), й політичні інститути (держави та її структури – парламент, уряд, суд, армія, поліція; громадянське суспільство, над(між)державні організації, політичні партії, суспільно-політичні рухи, групи інтересів тощо), й культурні феномени (наприклад, релігія). В англо-американській традиції існує розрізнення між політичним актором, який є уособленим учасником політичного життя, наприклад, у вигляді різноманітних соціальних сил, про «первинність» яких точаться наукові дискусії, політичним інститутом, який є механізмом

вирішення конфліктів у взаємодії політичних акторів, та агентом політичних відносин, який розуміється або як «агент впливу», або як «каталізатор» політичних змін, як-ото модернізація, секуляризація тощо.

Бібліографічні посилання:

1. 26 основных понятий политического анализа // Полис. – 1993. – №3. – С. 77 – 92.
2. **Гельман В.Я.** Россия регионов: трансформация политических режимов / В.Я. Гельман, С.И. Рыженков, М. Бри. – М.: Издательство «Весь мир», 2000. – 375 с.
3. **Кирилюк Ф.М.** Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник / За ред. Ф.М. Кирилюка. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
4. **Коваль Б.И.** Власть versus политика / Б. Коваль, М. Ильин // Полис. – 1991. – №5. – С. 152–164.
5. **Кононенко Н.В.** Політичний клас Російської Федерації: специфіка і основні елементи розвитку / Н.В. Кононенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: , 2009. – Вип. 17. – С. 128-137.
6. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов / Под. ред. Е.Ю. Мелешкиной. – М.: Издательский Дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. – 304 с.
7. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни/ За ред Б.Кухти. – Л.: Кальварія, 2003. – 420 с.
8. Політологія : Навчальний посібник / за ред. Юрій М.Ф. – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.
9. Політологія (теорія та історія політичної науки) / за ред. П.П.Шляхтуна. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
10. **Фукуяма Ф.** Конец истории или последний человек / Ф. Фукуяма / Пер. с англ. М.В. Левина. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 588 с.
11. **Хантингтон С.** Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон / Пер. с англ. В.Р. Рокитянского. – М.: Прогресс-традиция, 2004. – 480 с.
12. **Thompson K.** Phenomenology of the political / K. Thompson, L. Embree . – Dordrecht: Springer, 2000. – 209 p.
13. **Fukuyama F.** The End Of History and the Last Man / F. Fukuyama. –New York: Free Press, 1992. – 418 p.
14. **Huntington S.** Political Order in Changing Societies / S. Huntington. – New Haven: Yale University Press, 1968. – 488 p.
15. **Scrapanti E.** The fundamental institutions of capitalism / E. Scrapanti. – New York: Routledge, 2001. – 310 p.

Додаток 1.

Теоретичні джерела для порівняльного аналізу концептів «суб'єкт політики», «політичний актор», «агент політичних відносин» в англо-американській політичній науці та українській політології (складено нами)

Українські підручники (2002 – 2009 рр.):	Англо-американські підручники (2002 – 2012)
1. Горlach М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику – К., 2009. 2. Вегеш М.М. Політологія: підручник – К., 2008.	1. Grigsby E. Analyzing Politics. An Introduction to Political Science – Wadsworth, 2012. 2. Kaarbo J., Ray J. Global Politics – Wadsworth, 2011.
3. Штанько В.І., Чорна Н.В., Авксентьева Т.Г., Тихонова Л.А. Політологія: навчальний посібник – К., 2007. 4. Політологія: навчальний посібник / Юрій М.Ф. – К., 2006.	3. Ethridge M., Handelman H. Politics in a Changing World. A comparative introduction to political science – Belmont, 2008. 4. Tansey S., Jackson N. Politics. The Basics – Routledge, 2008.
5. Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К., 2005.	5. Political Theories for Studets – Farmington, 2002.
6. Щедрова Г.П., Барановський Ф.В., Новакова О.В., Пашина Н.П. та ін. Основи політології: навчальний посібник. – Луганськ, 2005.	
7. Волинець О.О., Гетьманчук М.П., Гулай В.В., Дорошенко С.І., Малик І.Р. Політологія: підручник університету «Львівська політехніка». – Л., 2004.	
8. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П.П.Шляхтун. – К., 2002. – 576 с.	
9. Політологія: Навчальний посібник / Гелей С. Д., Рутар С. М. – Л., 2001.	

Додаток 2.

Використання категорії «суб'єкт політики» у назвах статей журналу «Політичний менеджмент: Український політичний журнал» за 2003 – 2012 роки (54 випуски)

Автор	Назва	Номер, рік	Стор.
Л.Хорішко	Політичний консультант як суб'єкт політико-технологічної діяльності	2012, №3 (54)	161-167
Н.Ржевська	«Мозкові центри» як суб'єкти експертного середовища: функціональний аналіз	2012, № 1-2 (52-53)	161-168
В.Бebик, О.Агарков	Політичний менеджмент суб'єктів соціально-політичного маркетингу	2011, №6 (51)	3-11
Л.Смола	Інформаційно-психологічний вплив у контексті взаємодії суб'єктів політичної сфери	2011, №4 (49)	84-91
А.Акайомова	Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів	2011, №1 (46)	87-91
Н. Кононенко	Формування нових суб'єктів політичного процесу в Російській Федерації (1990 – 2010 роки)	2010, спец-випуск	94-103
І.Тімкін	Політичні партії як суб'єкти процесу політичного управління	2010, №4 (43)	73-82
Н.Новикова	Демаркація політичних ризиків для суб'єктів політичної і неполітичної діяльності	2009, №6 (39)	25-35
В.Кривошеїн	Суб'єктність етнічної спільноти комі та питання мовної політики у дискурсі 1990-х років	2009, №6 (39)	117-126
Н.Єфимищ.	Громадянське суспільство як суб'єкт впливу на військово-політичні рішення	2009, №1 (34)	72-78
В.Дереко	Проблема суб'єкта політичної модернізації в Україні і Росії	2007, №3 (24)	51-63
М.Сидоренко	Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій	2007, №1 (22)	54-62
Д.Дубов.	Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу	2005, №6 (15)	71-84

УДК 061.РЄ: 342.84(47+57),,199/200“

Є. Юрійчук

МОНІТОРИНГ КОНГРЕСОМ РЕГІОНАЛЬНИХ ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ
ВЛАДИ ЄВРОПИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРІВ ОРГАНІВ
САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ, МОЛДОВІ, РОСІЇ

Висвітлюється моніторинг процесів демократичного реформування виборів органів самоврядування Конгресом як передумову та складовий елемент зовнішньополітичної електоральної легітимзації місцевої та регіональної влади на пострадянському просторі. Аналізуються регіональні особливості змін місцевого самоврядування та звертається увага на темпи, якість перетворень, роль виборів у формуванні владної вертикалі після вступу держав до Ради Європи.

Ключові слова: легітимация, моніторинг демократії, місцеве самоврядування, Рада Європи, Конгрес регіональних та місцевих органів влади Європи.

Освещается мониторинг процессов демократического реформирования выборов органов самоуправления Конгрессом как предпосылка и составной элемент внешнеполитической электоральной легитимации местной и региональной власти на постсоветском пространстве. Анализируются региональные особенности изменений местного самоуправления и обращается внимание на темпы, качество преобразований, роль выборов в формировании властной вертикали после вступления государств в Совет Европы.

Ключевые слова: легитимация, мониторинг демократии, местное самоуправление, Совет Европы, Конгресс региональных и местных органов власти Европы.

The author elucidates the monitoring of processes of democratic elections of government authorities by Congress as a precondition and an element of foreign electoral legitimation of local and regional authorities in the former Soviet Union. The author analyzes the regional particularities of local government and concerns to the pace, qualitative changes, the role of